

pokretima, bošnjački naučnici osuđuju njihove periodične ekscese. Ali, pomenuta dva nacionalna pokreta su, uglavnom, jedine tačke da se ukaže i poredi iskustvo Bošnjaka, koje se navodi u ovim historijama. U vremenu kada se mnogi zapadni naučnici slažu da se tradiciju može *izmisliti*, da je nacionalizam *konstruirani* identitet i da se nacionalne zajednice mogu *zamisliti* na razne načine, bošnjački naučnici će, vjerovatno, u budućnosti, preispitati svoje vlastito iskustvo da osvijetle šire poređenje u historijskoj analizi.

Godine 1990-te bile su i najbolje i najgore doba za Bošnjake. Oni su podnijeli velika stradanja kao nacija, ali su u istom desetljeću definitivno afirmirali svoj identitet i politički položaj na Balkanu. Nova bošnjačka historija se može promatrati, kao zahtjev za prethodnim i kao elemente kontinuiteta, koji je grupu definirao u toku prošlog milenija. Kao što je s historijom i drugdje, ona služi i kao prozor da se vide prošli događaji, ali i ogledalo na kojem se odražava i vidi suvremeni identitet. Zasiurno će uslijediti mnoge rasprave i nove ocjene, temelji bošnjačke historije su postavljeni na najčudniji način u najtegovnijim prilikama

Robert J. Donia

Prevela s engleskog jezika dr. Tatjana Praštalo

Josip Stadler – Život i djelo, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1999., str. 963.

Knjiga *Josip Stadler-život i djelo* je, po mnogo čemu neobična. Po tome kako je nastala, po svom sadržaju, obimu, dometima, propustima, zanimljivostima i ponajviše, poruci. Njene 963 strane sadržavaju priloge sa dva međunarodna znanstvena skupa održana 1998. godine, prvi u Sarajevu (21.-24. rujna) i drugi u Zagrebu (12. studenog), njih ukupno 36. Kao što su i organizatori zamislili njen sadržaj je obuhvatio, gotovo, sve aspekte života i najpretežnji dio veoma bogatog i raznovrsno sadržajnog nadbiskupovog rada.

Za prosuđivanje svega što se nalazi između korica knjige prevažne su dvije činjenice međusobno duboko i neraskidivo povezane. Jedna iz druge proizilazi. Apstrahiranjem ili minimiziranjem jedne ili druge ne bi se mogao ni objasniti, a niti razumjeti Stadlerov život i cjelokupni opus. Prva je sadržana u konstataciji da je Katolička crkva u Bosni i Hercegovini, od uspostave redovite crkvene (katoličke) hijerarhije (1881.) u decenijama što su slijedile, bila, slobodno se može reći, aktivnija nego ikad u svojoj povijesti, a druga da se nadbiskupovanje Josipa Stadlera, prvog katoličkog pastira na ovim prostorima toga ranga, vremenski apsolutno podudaralo sa svim njenim iskušenjima, usponima i dosezima (od 1882. do 1918.). Ne ulazeći u pobude organizatora

pomenutih skupova (priprema za pokretanje procesa proglašenja prvog vrhbosanskog nadbiskupa blaženim) njegova ličnost, život i djelooodavno su nametali potrebu poduzimanja jedne takve ili slične manifestacije. Tko je imalo upućen u sve predvidive i, još više, nepredvidive teškoće uspješnih priprema i organiziranja tako zamašnog zadatka može samo tek naslutiti što se krije iza svakog reda, stranice ove obimne knjige. Zasigurno je svaki od 34 autora (sa Vrhbosanske katoličke teologije u Sarajevu angažiralo se njih 14, iz drugih katoličkih bogoslovnih institucija i ustanova – Splita, Zagreba, Đakova, također 14, te 7 znanstvenika i profesora i drugih dužnosnika iz Sarajeva, Mostara, Augsburga, kao i njen priređivač dr. Pavo Jurišić) na svoj način, bio zaokupljen željom da u odabranom tematu što potpunije i nadasve, istinitije predstavi tako kompleksnu, u nekim segmentima života i rada do danas kontroverznu ličnost. Preambiciozno bi bilo i zamisliti da se u jednom ovakvom, prije svega, informativnom prikazu može dati cjelovitija znanstvena prosudba nadbiskupovog djela. Inicijatori, organizatori i posebno, priređivač, neprijeporno mogu biti zadovoljni da su svakom onom koji bude posegnuo za čitanjem ovog zbornika omogućili da život i djelo Josipa Stadlera sagledaju i spoznaju i dožive u svoj njegovoj punini prateći ga od djetinjstva, školovanja do posljednje godine života, smrti. Ne samo referencе autora (čak 24 doktora znanosti i 8 magistara-tj. 32 od ukupno 34!) nego čak 40 stranica ispisanih i citiranih primarnih izvora i iz desetina domaćih i stranih arhiva, odnosno spiskova dokumenata, zakonika, naredaba, uputa, pastoralnih pisama, okružnica, katekizama, tiskovina, rječnika, leksikona, priručnika, članaka, priloga, objavljenih i neobjavljenih djela i skriptata – čine prebogatu građu na kojoj su temeljili svoja viđenja Stadlerovog djela.

Letimičan pogled na izbor obrađenih tematskih cjelina navodi na zaključak da su organizatori skupova, u najvećoj mjeri, uspjeli da prate sve faze Stadlerovog života i rada i sveukupnoj javnosti predstave veličinu njegove ličnosti, odnosno njegovo mjesto i ulogu ne samo za Katoličku crkvu općenito, Vrhbosansku nadbiskupiju posebno, nego i za opće društvene i političke i kulturne prilike vremena posljednje dvije decenije XIX i prva dva desetljeća minulog XX stoljeća.

Utisak koji se čitatelju nameće kada zaklopi stranice knjige je, možebitno, trostruk. S obzirom da se po osobinama koje je J. Stadler ispoljavao radi o, neosumnjivo, polivalentnoj ličnosti, dvije od tri dimenzije su neupitne, a treća je *BILA*, po mišljenju dobrog dijela učesnika, čak i većine autora priloga koji se odnose na nju i danas *JESTE*, a čini se, da će u nekim svojim elementima *OSTATI* – upitna. Prva, koja bi se, uvjetno, mogla definirati kao pastoralna je najbolje upotpunila saznanja o dijelovima Stadlerovog života od rođenja, školovanja u Rimu, pogledima na mjesto i ulogu crkve u njegovom životu i društvu, periodu profesure na zagrebačkoj nadbiskupiji, imenovanju i intronizaciji, odnosu prema Sv. Stolici, biskupima sufraganima, hrvatskom episkopatu, biskupi-

jama (Bosansko-Đakovačkoj i Srijemskoj), hrvatstvu, Hrvatskom katoličkom pokretu franjevcima, pitanju župa, redovnicama, Stadleru kao utemeljitelju Družbe sestara služavki Maloga Isusa itd. U prilogima iz te prve grupe spomenuo bih nekoliko autora koji su se sustavno pozabavili elaboriranjem raznih područja aktivnosti J. Stadlera od rođenja pa do posljednjih godina života, odnosno smrti (Zorana Grijka, Josipa Balabana, Tomu Kneževića, Ratka Perića, Antu Brajka, Juraja Kolarića, Andriju Šuljka, Velimira Blaževića, Matu Drlju, Elviru Tadić, Manetu Mijoč). Druga je (na nju je u raspravama na skupu ukazao dr. Ratko Perić) apsolutno deficitarna. Naime, u ovoj knjizi ne postoji niti jedan rad o doprinosu Stadlera o zaista, koliko bogatoj, toliko značajnoj graditeljskoj djelatnosti za vrijeme dok je bio nadbiskup (izgradnja prvostolnice-katedrale, Bogoslovije, Betlehema, Josiphineuma, Augustineuma, Viteza, Doloroze itd.). Treću dimenziju nadbiskupove djelatnosti obrađivalo je nekoliko autora, a njima uz bok idu priopćenja koja su, također povijesnog karaktera, ali se ne tiču direktno nadbiskupove osobnosti nego veoma dobro služe da se i ličnost i djelo njegovo lakše inkorporiraju u određeno specifično vrijeme prisustva austrougarske vlasti pa time lakše i bolje objasne i shvate.

Ako bi se iz većine tekstova, koji po svom karakteru spadaju u ovu treću grupu radova (mr. Grijka, dr. Goluže, Zovke, dr. Matijevića, dr. Topića, dr. Vrankića i, posebno, dr. Krište) izvlačile one najkarakterističnije riječi ili pojmovi koji bi definirali Stadlerova politička opredjeljenja onda bi to bile ove: konzervativizam, "furtimaštvo", liberalizam, nacionalizam, i najčešće, klerikalizam. Od njihove analize i ocjena zavisili bi sudovi o opravdanosti ili neopravdanosti, prihvatljivosti ili neprihvatljivosti Stadlerovog *raison d'être* stavova i opredjeljenja, čina u svakom konkretnom slučaju, u krajnjoj liniji afirmacije ili kritike, nekad sa razlozima nekad bez njih.

Tri su mi crtice svaka za sebe i sve tri zajedno toliko paradigmatične, kada je riječ o prosudbi ove treće – vanpastoralne dimenzije Stadlerovog djelovanja da bi ih naveo zbog relativiziranja onoga što slijedi. S. Kustura završava svoje priopćenje citatom iz dnevnika Ivana Merza: "Umro je Stadler... omraženi nadbiskup. Imao je mnogo protivnika. Zvali su ga austrofil, bogataš, trgovac... Mora da je bio izvanredan čovjek kada su ga toliko progonili". Dr. F. Topić se sjeća kada je pisao svoj prilog da mu je upao čovjek i rekao: "Stadler-austrijski čovjek" što je po profesoru Topiću dokaz da je to "postalo opće prihvaćeno mišljenje".

Prilog Zorana Grijka, *Porijeklo, djetinjstvo i školovanje J. Stadlera* je izvanredan primjer kako svaku ličnost, događaj, problem treba nužno pratiti kroz sve faze, a ne izdvojeno, u kontekstu. Autor objašnjava od kakvog je značaja bila činjenica da se 20-godišnji Stadler u toku školovanja u Rimu našao u središtu katoličkog svijeta i bio u mogućnosti da na izvoru događanja prati zaoštavanje odnosa Pape Pija IX i europskih liberalnih vlada proisteklih nakon

objave enciklike Sv. Oca *Quanta cura* i dodatka *Syllabus* – 1864. g. Veza ovih sedam sveučilišnih godina (1862-1869) i onih zrelih Stadlerovih godina presudna je za objašnjenje nadbiskupovih političkih opredjeljenja, ne samo kao čovjeka crkve, nego i hrvatskog rodoljuba, i te kako, upitanog ne samo za duhovne nego i socijalne uvjete života katolika, i Hrvatske i Bosne. Njegova reagiranja na “ugrožavanje...hrvatskog kulturnog i nacionalnog identiteta i političkog integriteta u Monarhiji” bila su promptna i rezultirala su u zagovaranju trijalističkog preustroja Monarhije. Period školovanja bitan je i za razumijevanje, objašnjenje beskompromisnog odbacivanja liberalne politike ideologije.

Dr. Božo Goluža autor je priloga pod naslovom *Austrougarska okupacija pokrajina BiH* u kojem je sažeto, ali dokumentirano prikazao pripreme, tijek okupacije BiH (koje se tek od ovog vremena navode u ovom nazivu), te osnovne karakteristike, po njemu, neuspješne vladavine. Rad se doima kao zanimljiv i neophodan ram za situiranje ličnosti J. Stadlera koji je u njegovim okvirima ispunjavao svoju bogatu djelatnost. Neobično je da autor u *SVOM* zaključku koristi *TUĐE* ocjene (ovdje je to Allan John Percival Taylor). Apsolutno je pravo autora da koristi izvore, ali ako navedeni podaci ostavljaju utisak naglašene subjektivnosti ili čak, pristranosti onda su, blago rečeno, dvojbeni. Jako Baltić, kako ga dr. Goluža citira, je očito doživio sudbinu Preradovićevog “Putnika”. Em je u Sarajevo došao noću, em ga je kiša iznenadila, a još ulice nisu bile popločane, a niti se plinske svjetiljke upalile. A “turski je vakat” pa ga je iznenadila i “divljačina turska” za koju se (Jako) pita kada će joj “traga nestati”. Neki drugi koji su pohodili ove krajeve (u turski vakat) opisivali su Sarajevo kao grad bašči i česama. Veleposlanik Zeno (1550.g.) zapisao je da sarajevski krajolici po svojoj ljepoti nisu nimalo zaostajali za onim u Padovi! U vrijeme Jakine posjete moglo se birati od karavan seraja, prenoćišta, kavana “a la turca” ili “a la franca”. Austrougarska vlast je od već pomalo dekadentnog šehera velikom graditeljskom djelatnošću napravila europski grad. Ipak, jednom nobelovcu (Ivi Andriću) nije se sviđala ni ta arhitektura, jer je to bila “arhitektonska nedonoščad Centralne Evrope sa uskim ulicama, neveselim kućama i mračnim hodnicima”. Ni dandanas, istina, nije lako nekim ugoditi pa se žale što su uklonjeni jablanovi koji su krasili Miljacku, a umjesto njih Austrija podigla “kiklopske zidove” (Nijazija Košćović, *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, str. 112) Ili *De gustibus non disputandum est* ili su u pitanju različite interpretacije izvora?

Povijesno – političkim dimenzijama pojavnosti nadbiskupa dr. J. Stadlera ili sintagmom *Stadler i politika* (kako je jednostavno i efektno u stilu *in media res* svoj rad naslovio prof. F. Topić) bavio se na skupu veći broj poznatih i priznatih povjesničara: dr. Zlatko Matijević pod naslovom *Od “Svibanjske deklaracije” do “Izjave” nadbiskup Stadlera – dva viđenja rješenja “južnoslaven-*

skog pitanja" (1917), dr. Petar Vrankić, privatni docent Katoličkog teološkog sveučilišta u Augsburgu – *Hrvatstvo u političkoj narodnoj i crkvenoj viziji J. Stadlera*, dr. Tomo Vukšić, *Nadbiskup Stadler i Srbi*, dr. Franjo Topić sa drugim naslovom – *Stadler i muslimani*.

Između povijesnih radova, koliko zanimljivih, toliko i korisnih, po osobnom sudu, apostrofirao bih onaj dr. Jure Krišto koji po svom pristupu, analizi i zaključcima pruža nove dokaze za bolje razumijevanje brojnih kontroverzi koje su išle uz nadbiskupovu ličnost i djelovanje. Manirom iskusnog, kritički opredijeljenog istraživača, povjesničara koji istražuje i analizira *sine ira et studio* dr. Krišto se koristio jedino mogućim pristupom – znanstvenim. Da bi u startu otklonio bilo kakve sumnje u svoj zaključak odredio je sebi cilj: precizirati suštinu pojma klerikalizma i usredotočiti ga na Stadlera. Ne samo cilj nego su mu hvalevrijedni i metoda i sredstva. Opredijelio se za originalno istraživanje – ne protuvjerskih i protukatoličkih pojedinaca i grupa, nego istaknutih *katoličkih* predstavnika – laika i franjevac, točnije narodnjaka, Stadlerovih najgorljivijih napadača okupljenih oko lista *Hrvatski pokret*. Autor je pokazao kakve su bile posljedice po J. Stadlera i stvaranje sveukupne slike o njemu kao biskupu XIX stoljeća koji je došao u Bosnu u kojoj se do biskupa nije držalo (mada je put i doček bio u sjajnom ozračju), zemlju "u kojoj je nacionalnost bila daleko od definiranosti", katolištvo "slabašna biljka". Sredina u kojoj je katolički puk bio prilično zapušten, krug inteligencije preuzak, nadbiskup je autoritativnošću, koja se graničila i sa rigidnošću, jer je "ponekad i takt zanemarivao", znao stvarati, zaključuje dr. Krišto, neprijatelje "gdje ih nije morao stvarati".

Na kraju prikazivač se ne može oteti utisku da će svi oni koji pročitaju veći dio ovog Zbornika radova međunarodnih skupova o dr. Josipu Stadleru održanih prigodom 80-te obljetnice njegove smrti promijeniti mnoge svoje dosadašnje predstave o životu i radu prvog nadbiskupa vrhbosanskog, a iščitavanjem gotovo 900 stranica pisanog teksta zasigurno steći cjelovitiju sliku o svim dimenzijama jedne, posebno za Katoličku crkvu, vjernike katolike, hrvatski put Bosne i Hercegovine, pa i šire, izuzetne ličnosti.

Tomislav Išek

Vera Kržišnik-Bukić, *Cazinska buna 1950*, Svjetlost, Biblioteka Refleksi, Sarajevo 1991., str. 526

Ima veoma važnih povijesnih događaja koji, bez obzira na njihov značaj, u naučnoj elaboraciji i eksplikaciji, publicistici ili relevantnom javnom dijalogu, ostaju marginalizirani iz raznoraznih razloga, a prvenstveno usljed uspostavljenih ukupnih odnosa u jednom konkretnom društvu, odnosno konkretnoj državi. Taj specifikum društvene zbilje posebno je bio izražen u bivšoj